

Suomen akatemian rahoitusperiaatteista Pietariselle

Arto Mustajoki

Emeritus professori Juhani Pietarinen kirjoitti *Tieteessä tapahtuu* -lehdessä 8/2005 Suomen Akatemian rahoitusperiaatteista otsikolla ”Suomen Akatemia ja tutkijan urakehitys”. Kirjoittaja ottaa esille joitakin tärkeitä tutkimuspolitiikkaan ja tutkimuksen rahoitukseen liittyviä kysymyksiä. Pietarinen on tehnyt sinänsä huolellista työtä toimikunnan rahoituspäätösten analysoinnissa, mutta eräät hänen tekemänsä johtopäätökset ovat vääriä johtuen joko puutteellisesta asioiden tuntemuksesta tai tarkoituksellisesta asioiden yksinkertaistamisesta.

Pietarinen perää myös enemmän keskustelua aiheesta. Tässä hän on oikeassa. Tutkimusrahoitus on nykyään niin tärkeä tutkimuspolitiikan väline, että rahoitusperiaatteiden jatkuva pohdinta on tarpeellista. Akatemian sisällä toimikunnat keskustelevat säännöllisesti tutkimushankkeiden valinnan kriteereistä. Pidän itse lokakuussa asiasta alustuksen kaikkien toimikuntien yhteisessä seminaarissa. Olen myös esitellyt asiaa eri tieteenalojen järjestämässä tilaisuuksissa, viimeksi viestintätieteiden ja oikeustieteen alan tapahtumissa. Akatemian toimikunnat kiertävät aika ajoin yliopistoja ja kertovat hakemusten käsittelyprosesseista. Tutkijakunta antaa toimikunnalle aktiivisesti palautetta eri tavoin. Vuoropuhelu tutkijankunnan kanssa näistä asioista on tärkeää, koska siten toimintamalleja voidaan kehittää ja samalla poistaa niihin kohdistuvaa epäluuloa. Tällaista keskustelua tulisi kaikin tavoin lisätä.

Kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimuksen toimikunta osallistuu myös kahteen eurooppalaiseen yhteistyöverkostoon (yhteiskuntatieteiden

Norface ja humanististen tieteiden HERA), joiden puitteissa eri maiden tiederahoittajat tarkastelevat muun muassa hakemusten käsittelyprosesseja ja niihin liittyviä arviointikriteereitä. Viimeisin yhteinen seminaari oli marraskuussa Dublinissa. Yhteisen pohdinnan tavoitteena on löytää keinoja arvioinnin kehittämiseksi tilanteessa, jossa hakemusten määrä kasvaa, asian tuntijoiden saaminen vaikeutuu ja yhteiskunnan ylläpitämien toimintojen tehokkuusvaatimuksen lisääntyvät.

Pyrin seuraavassa vastaamaan Pietarisen esittämiin kysymyksiin ja korjaamaan kirjoituksessa olevia vääriä käsityksiä. Käsittelen asiaa kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimuksen toimikunnan näkökulmasta, mutta suurelta osin asiat voidaan yleistää koskevaksi koko Suomen Akatemiaa.

Tutkijan urakehitys

Tutkijanuraan liittyvät ongelmat ovat jo pitkään olleet tiedepoliittisessa keskustelun keskiössä. Tohtoreiden määrän nopea kasvu on tehnyt tästä kysymyksestä entistä ajankohtaisemman.

Suomen Akatemia on tehnyt paljon erilaisia toimenpiteitä tutkijanuran edistämiseksi. Viimeisen 10 vuoden aikana Akatemian toimien painopiste on siirtynyt yhä enemmän väitöskirjan jälkeiseen vaiheeseen. Siihen on vaikuttanut muun muassa tutkijakoulujärjestelmän perustaminen. Vuonna 1997 Suomen Akatemia perusti rahoitusmuodon, joka suunnattiin tälle tutkijaryhmälle. Aluksi puhuttiin post doc -paikoista, mutta pian nimi suomennettiin tutkijatohtorin paikaksi. Tästä rahoitusmuodosta

on tullut sittemmin kiinteä osa suomalaista tutkimusrahoitusjärjestelmää. Akatemian muista toimenpiteistä mainittakoon akatemiaturkijoiden kauden muuttaminen kolmivuotisesta viisivuotiseksi.

Tutkijanuraan liittyviin ongelmakohtiin on pyritty keksimään uusia ratkaisuja myös eri yliopistoissa. Kansleri Eero Vuorion johdolla on toiminut opetusministeriön asettama työryhmä, joka pohtii kysymystä osana valtakunnallista tutkimuspolitiikkaa. Tätä kirjoitettaessa työryhmän ei ole vielä jättänyt lopullista mientöään.

Tutkijanurasta puhuttaessa on tärkeää pitää mielessä siihen liittyvä ratkaisematon dilemma: toisaalta tutkijan omasta näkökulmasta on tärkeää taata tutkimusmahdollisuuksien jatkuvuus, toisaalta sekä tutkimusrahoituksessa että yliopistollisten virkojen täytössä lähdetään siitä, että avoin kilpailu on paras laadun tae. Näitä kahta tavoitetta on mahdotonta toteuttaa yhtä aikaa. Jos rakennamme tutkijalle valmiita putkia assistenttuureista tai jakokoulutuspaikoista professuureihin, tukimme samalla uramahdollisuudet kaikilta muilta yrittäjiltä. Jos taas koko tutkijaura perustuu tiheästi järjestettäviin kilpailutilanteisiin, epävarmuus tulevaisuudesta voi karkottaa parhaat tutkijavoimat muualle.

Kaiken kaikkiaan tutkijanura syntyy eri toimijoiden yhteisvaikutuksena. Tärkein rooli on yliopistoilla. Omia mahdollisuuksiaan pyrkivät tarjoamaan Suomen Akatemian ja erilaiset tutkimuslaitokset. Akatemia antaa kuitenkin aina vain määräämäänsä tutkimusrahoitusta, joten sen antaman rahoituksen varaan tutkijanuraa ei voi rakentaa.

Akatemian periaatteisiin ei kuulu – ainakaan tällä hetkellä – tutkijanuraan liittyvien rahoitusinstrumenttien ketjuttaminen, vaan toimikuntien päätökset perustuvat hakemusten keskinäiseen arviointiin kulloisessakin kilpailutilanteessa. Akatemiaturkijoita vertailtaessa ei siis käytetä valintakriteerinä sitä, että hakijalla on juuri päättymässä tutkijatohtorin kausi. Samalla tavalla akatemiaprofessuureja valittaessa ei anneta minkäänlaista etusijaa niille hakijoille, joilla akatemiaturkijan kausi päättyy. Yksittäisten hakijoiden näkökulmasta rahoitusmuotojen linkittäminen olisi tietysti toivottavaa, mutta yleisen tutkimuspolitiikan kannalta olisi väärin, että suosittaisiin niitä, jotka ovat jo saaneet Akatemian rahoitusta.

Tässä yhteydessä on syytä vielä selvittää usein esitettyä kysymystä akatemiaturkijoiden ja akatemiaprofessoreiden jatkokausista. Toimi-

kunnilla saattaa olla hieman erilaisia tulkintoja asiasta, mutta yleisenä periaatteena on se, että jatkokautta hakevalta edellytetään jonkin verran enemmän ansioita kuin ensimmäistä kautta hakevalta. Tällä tavalla pyritään luomaan vaihtuvuutta näihin tutkijoiden piirissä hyvin halettuihin virkoihin. Linjaus on oikeudenmukainen myös siinä mielessä, että toista kautta hakevalla on ollut mahdollisuus paneutua tutkimusyöhön usean vuoden aikana.

Tutkijatohtorin paikkojen täytössä Pietarinen näkee epäloogisuutta Akatemian toimissa ja annetussa informaatioissa jatkokausien suhteen. Taustalla on Akatemian tekemä ”instrumenttiremontti”, jota Pietarinen ei ole huomannut. Akatemia on hiljattain siirtynyt 2 vuotta + 2 vuotta -rahoituksesta kolmivuotiskausiin.

Hankkeiden ja virkojen valintaperusteista

Puhuessaan Akatemian päätösten perusteista Pietarinen käyttää käsitettä ”reviirijattelu”. Hänen mielestään ”menettely turvaa sen, että monen eri tieteenalan edustajat pääsevät osalliseksi rahoituksesta, samoin kuin tutkijat maan eri korkeakouluissa, mutta hintana on osittainen luopuminen siitä Akatemian julkituomasta tavoitteesta, että tuetaan parhaita tutkijoita ja tutkimusryhmiä.” Hän esittää väitteitensä tueksi tilastoja koskien hyväksytyjen hakemusten jakautumista yliopistojen ja sukupuolen mukaan sekä hakijoiden vieraskielisten julkaisujen määrää ja esiintymisiä kansainvälisissä konferensseissa. Voidakseni kommentoida kirjoittajan väitteitä ja oikaista niissä olevia käsityksiä, käyn seuraavassa lyhyesti läpi Akatemian käyttämät prosessit hakemusten käsittelyssä.

Koska Akatemian tavoitteena on rahoittaa mahdollisimman korkeatasoista ja innovatiivista tutkimusta, rahoituspäätökset perustuvat keskeisesti asiantuntijoiden suorittamaan arvioon. Asiantuntijoiden tulee olla jäävittämiä ja mahdollisimman korkeatasoisia. Arvioinnin käytännön toteuttamisessa kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimuksen toimikunta on viime vuosina omaksunut muiden toimikuntien hyväksi havaittuja menettelytapoja. Tämä on merkinnyt siirtymistä enenevässä määrin kotimaisista asiantuntijoista ulkomaisiin ja yksittäisistä asiantuntijoista paneeleihin. Myös kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimuksen toimikunnan kokemukset uusista käytännöistä ovat pääosin positiivisia.

Asiantuntijoiden keskeinen arviointikohde on tutkimushankkeen innovatiivisuus ja toteuttamiskelpoisuus. Heiltä pyydetään arvioita myös hakijan aikaisimmista meriiteistä. Tässä yhteydessä he ottavat huomioon luonnollisesti hakijan julkaisutoiminnan mutta ei sillä tavalla mekaanisesti kuin mitä Pietarinen tekee. Ratkaisevaa ei ole vieraskielisten julkaisujen määrä, vaan julkaisujen laatu, mistä yleensä jo julkaisufoorumi kertoo jotakin. Asiantuntijat antavat arvion myös hakijan kotimaisista ja ulkomaisista yhteistyöverkostoista.

Hakijan aikaisemmat ansiot ovat toki tärkeä indikaattori kun arvioidaan tutkimussuunnitelman toteuttamiskelpoisuutta ja odotettavissa olevien tutkimustulosten merkitystä Toisaalta tutkimusmeriitit itsessään ei ole tae hyvästä tutkimussuunnitelmasta. Toimikunnan tekemä rahoituspäätös ei ole siten palkinto jo tehdystä työstä, vaan sen avulla rahoitetaan tulevaa tutkimusta.

Toimikunnan käsitellessä hakemuksia keskeisenä valintakriteerinä on asiantuntijalausunnoissa annettu numeerinen ja kirjallinen arvio. Toimikunnan on kuitenkin myös kyettävä näkemään asiantuntijalausunnon taakse ja tarvittaessa kalibroitava eri paneelien antamia lausuntoja. Niin tapahtuu esimerkiksi silloin jos toimikunta havaitsee paneelien tai yksittäisten asiantuntijoiden käyttäneen annettua asteikkoa eri tavoin. Muistan yhden tapauksen, jossa toimikunnan käsittelyssä korjattiin poikkeuksellisen tiukan filosofian paneelin antamia pisteitä ylöspäin, koska muuten yksikään filosofian alan hanke ei olisi mennyt läpi.

Hakijan sukupuoli tai tutkimuspaikka voidaan tietystä tilanteesta ottaa huomioon, mutta kyse ei ole reviiirijattelusta siten, että naiset yrittäisivät ajaa läpi naishakijoita ja Turun yliopiston edustaja omasta yliopistosta tulleeita hakemuksia, vaan tasapuolisuuperiaatteen noudattamisesta. Tämän selventämiseksi otan esimerkin, jota käytin Oikeuskulttuurin päivillä. Olettakaamme, että oikeustiedettä käsittelevissä hakemuksista kolme parhaan arvioin saaneet ovat tällä kertaa Lapin yliopistosta. Asiantuntijat ovat arvioineet kaksi seuraavaksi paras hanketta yhtä hyväksi. Toinen niistä on Lapin yliopistosta, toinen Helsingin yliopistosta. Tällaisessa tilanteessa voidaan käyttää tasapuolisuuskriteeriä ja antaa rahoitus Helsingin yliopistosta tulleelle hankkeelle.

Pietarisen esittämät yliopisto- ja sukupuolijakaumat läpimenneiden hakemusten osalta ovat kiinnostavia. Oikean kuvan asiasta saa kuitenkin

vasta kun vertaa läpimenneiden ja hyväksytyjen hakemusten määrää ja ottaa tarkasteltavaksi useamman hakukerran. Toimikuntamme on tehnyt tällaista seuranta. Sukupuolen osalta läpimenoprosenteissa ei ole merkittäviä eroja. Yliopistojen välillä erot ovat jonkin verran suuremmat. Korkeimmat läpimenoprosentit meidän toimikunnassamme ovat viime vuosina olleet Jyväskylän yliopistolla, mutta senkin osalla on suurta hakukohtaista vaihtelua.

Kysymys tieteenalojen tasapuolisesta kohtelusta on kaikkein vaikein. Toisaalta Akatemian tehtävänä on rahoittaa laaja-alaisesti eri tieteenaloilla tapahtuvaa tutkimusta, toisaalta rahoituspäätöksen perustana pitää olla tutkimuksen korkea laatu. Laadun arvioinnissa tiedeyhteisön laajasti hyväksymä peer review -menettely lähete siitä, että matemaatikot arvioivat matemaatiikkaan liittyvää tutkimusta ja sosiologit sosiologiaan liittyvää tutkimusta. Tässä käytännössä on omat huonot puolensa, koska se saattaa ruokkia reviiirijattelua ja tieteenalan umpioitumista. Voihan olla, että koko tieteenala on ”väärässä”. Tästä käytännöstä on myös seurauksena se, että yhden paradigman tieteenaloilla, joissa käsitys hyvästä tieteestä on yhtenäinen, on helpompi saada korkeimpia arvosanoja kuin tieteenaloilla, joiden perusolemukseen kuuluu erilaisten näkemysten ja koulukuntien välinen väittely. Vertaisarviointia pidetään kuitenkin luotettavimpana keinona määrittellä tutkimuksen taso, oli sitten kyseessä lehdessä julkaistava artikkeli, virka yliopistossa tai tutkimuksen rahoittajan päätös. Tähän viime kädessä nojaa myös Akatemian rahoituspolitiikka.

Hakemusten arvioijat pyrkivät tekemään työnsä mahdollisimman hyvin ja objektiivisesti, mutta olisi väärin väittää, etteikö siihen liittyisi myös subjektiivisia piirteitä – ihmisen toiminnastahan on kyse. Yksi potentiaalinen riski liittyy tarpeeseen tukea oman tieteenalan tutkijoita antamalla heille kauttaaltaan korkeita arvosanoja. Tätä hillitsee kuitenkin edellä mainittu arvosanojen kalibrointi ja toimikunnan oma harkinta eri alojen painotuksesta. Tässäkään yhteydessä ei voida puhua reviiirijattelusta, vaan eri tieteenalojen tarpeiden huomioon ottamisesta. Tässä yhteydessä on syytä vielä korjata eräs sitkeä käsitys. Tekemämme tilastot eivät tue usein esitettyä väitettä, että alat, joilta olevia tutkijoita ei ole toimikunnassa, pärjäävät muita aloja huonommin.

Hakijat A, B ja C

Professori Pietarinen päättää kirjoituksensa kolmen hakijan vertailuun ja siitä tehtäviin johtopäätöksiin. Vertailua on vaikea kommentoida täsmällisesti, koska ei ole selvää, millaisista konkreettisista hakijoista on kyse. Hakijan A:n kohdalla se on jotenkin arvattavissa, mutta muiden osalta ei. Yleisiä huomioita voidaan kuitenkin tehdä. On heti todettava, että Pietarisen analyysi on kaiken kaikkiaan hataralla pohjalla, sillä hänen käytössä ei ole ollut arvioinnin tärkeimpiä elementtejä, tutkimussuunnitelmaa ja asiantuntijalausuntoja. Ne ovat julkisuuslain-säädännön nojalla vain asianosaisjulkisia.

Pietarisen mukaan hakijan A olisi pitänyt saada rahoitus eikä hakijoiden B ja C, koska hänellä on selvästi enemmän vieraskielisiä julkaisuja ja kongressiesitelmiä. Tässä yhteydessä hän käyttää muun muassa ilmaisuja ”on täysin selvää, etteivät päätökset ole perustuneet ensisijaisesti hakemusten tieteellisen tason arviointiin”, hakijoiden ansioita ei ”vertailla toisiinsa kunnonla prosessin missään vaiheessa”. Nämä väitteet eivät pidä paikkaansa. Toimikunnan päätökset tässä tapauksessa, kuten muutenkin, perustuvat asiantuntijoiden suorittamaan vertaisarviointiin edellä kuvatulla tavalla.

En tiedä, miltä aloilta Pietarisen mainitsemat hakijat B ja C ovat. Otan joka tapauksessa opettavaisen esimerkin eri alojen tutkijoiden ansioiden vertaamisen vaikeudesta. Kun toimikuntamme käsitteli erästä akatemiaprofessoreiden hakua, teimme koemielessä toiselle kierrokselle päässeiden hakijoiden osalta sitaatioanalyysi-

sin. Kuten oli odotettavissa, tulokset paljastivat tieteenalojen huiman eron. Erästä alansa ehdontonta huippua edustavaa tutkijaa oli siteerattu kerran, joitakin hakijoita satoja kertoja. Jos käyttäisimme tätä kriteeriä virantäytössä, lähes kaikki paikat menisivät psykologeille.

Vaikka en siis voi yksilöidysti eritellä kyseen valintatilanteeseen johtaneita perusteita, koska en tiedä keistä hakijoista on puhe, todennäköisin selitys tehdyille ratkaisulle on se, että B:n ja C:n tutkimussuunnitelmat ovat saaneet paremman asiantuntija-arvion kuin A:n tutkimussuunnitelma.

Yhteen Pietarisen retoriseen kysymykseen on syytä vielä vastata. Hän parahtaa: en tiedä, kuinka paljon A:n kaltaisia erityisen ansioituneita hakijoita on hylätty. Ikävä kyllä on paljon erityisen ansioituneita hakijoita, jotka eivät saa rahoitusta Suomen Akatemialta pelkästään sen vuoksi, että jaettava rahamäärä ja virkojen määrä on aivan liian pieni hyvien hakemusten määrään verrattuna. Akatemiattutkijoiden osalta läpimenoprosentit ovat laskeneet kaikilla toimikunnilla jo alle 15 prosentin. Tämä on hyvin huolestuttava seikka koko suomalaisen tutkimusrahoituksen näkökulmasta. Tilanteesta seuraa suunnaton määrä turhaa työtä niin tutkijoille kuin tutkimusrahoituksesta päättävälle. Pitkällä tähtäyksellä tutkimusrahoituksen niukkuus voi heijastua negatiivisesti myös tutkijanuran houkuttelevuuteen.

Kirjoittaja on Suomen Akatemian Kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimuksen toimikunnan puheenjohtaja ja hallituksen jäsen.